

РОЗДІЛ 10 ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2'06.09(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.45>

ЛІТЕРАТУРНА ПРЕЗЕНТАЦІЯ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.: ВІД ОБРАЗУ ДО КОНЦЕПТУ

LITERARY PRESENTATION OF GALICIA AT THE END OF XVIII – EARLY XX CENTURIES: FROM IMAGE TO CONCEPT

Айзенбарт Л.М.,

orcid.org/0000-0001-7699-2542

кандидат філологічних наук,

*старший викладач кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

У статті описано презентацію літературного концепту Галичини та галицького пограниччя, який є яскравим прикладом антропологізації літературознавчих досліджень. Встановлено його центральні дискурси – український, єврейський, польський та австрійський. Простежено перетворення літературного образу Галичини на культурний концепт, що відбувалося з кін. XVIII і до кін. XIX ст. Вказано на два важливі фактори, що сприяють творенню нового культурного покоління: 1) спільну історію, яку визначає спільний час і простір, і 2) культурну ідентичність, котра формується під впливом національної традиції та власного досвіду.

Встановлено, що саме такий тип культурного покоління виникає в контексті галицького простору на зламі XIX і XX ст. унаслідок кризи Першої світової війни. Якщо І. Франко надав цьому поняттю соціально-культурного виміру, то вже у творчості Ш.Й. Агнона, А. Гранаха, Я. Каспровича, П. Керманського, Б. Нижанківського, Й. Рота, М. Рудницького, Ю. Тувіма, Б. Шульца, М. Яцкова та багатьох інших поетів і прозаїків різних тогочасних національних літератур географічний простір Галичини набув виразно антропологічного характеру.

Нами простежено перетворення літературного образу Галичини на культурний концепт (з кін. XVIII і до кін. XIX ст.). Його маркером стає презентація індивідуальної або ж збірної культурної ідентичності. Унаслідок такого перетворення виникає нова система образотворення, коли концепт починає впливати на метафоричність нових образів і за кожною окремою національною ідентичністю «закріплюється» власний концепт Галичини.

Однією із центральних ідей аналізованих авторів постає галицьке літературне пограниччя як таке, що тісно пов'язане з формуванням національної ідентичності за умов гетерогенної культури. Ідея Галичини як «краю на межі» вплинула на формування різних концептів *галицького культурного пограниччя* в національних літературах.

Доведено, що важливим елементом творчості галицьких письменників згаданого покоління є ідея культурного пограниччя. Митці пропагують її в різних вимірах, зокрема у взаємодії різних національних культур, рецепції іншомовної культури, конфлікті ідентичності в межах певного простору, врешті-решт – пошуку власної культурної ідентичності.

Ключові слова: Галичина, ідентичність, галицьке літературне пограниччя, образ, концепт.

The article analyses the literary concept of Galicia and the Galician borderlands which is a striking example of the anthropologization of literary studies. The following central discourses of the concept have been established: Ukrainian, Jewish, Polish and Austrian. The transformation of the literary image of Galicia into a cultural concept occurring during the late XVIII – late XIX centuries has been also traced. Two important factors contributing to the creation of a new cultural generation have been singled out: 1) common history which is determined by common time and space; 2) cultural identity which is formed under the influence of national tradition and personal experience.

This type of cultural generation is considered to have arisen in the context of the Galician space at the turn of the XIX and XX centuries due to the crisis of the First World War. In the beginning, I. Franko regarded this concept in terms of a socio-cultural dimension. Later, the geographical space of Galicia acquired a distinctly anthropological character in the works of Sh. Y. Agnon, A. Granakh, J. Kasprovykh, P. Kermanskii, B. Nyzhankivskii, J. Roth, M. Rudnytskii, Y. Tuvim, B. Schultz, M. Yatskov and many other poets and prose writers of different national literatures of that time.

The transformation of the literary image of Galicia into a cultural concept (in XVIII – the late XIX centuries) has been researched. The presentation of an individual or collective cultural identity is considered to be its marker. As a result of this transformation, a new system of representation, where the concept begins to influence the metaphorical nature of new images as well as each individual national identity has its own concept of Galicia, arises.

One of the authors' central ideas is the Galician literary Borderlands which is closely connected with the formation of national identity in a heterogeneous culture. The idea of Galicia as a "place on the border" influenced the formation of various concepts of the Galician cultural Borderlands in national literatures.

The idea of the cultural borderlands proves to be an important element of Galician writers' works of this generation. Researches consider this idea in various dimensions, in particular in the interaction of different national cultures, the reception of a foreign language culture, the conflict of identity within a certain space, and, finally, in search for one's own cultural identity.

Key words: Galicia, identity, Galician literary borderlands, image, concept.

Постановка проблеми. Інтерес до простору Галичини як культурного феномену в науковому дискурсі актуалізується на початку 90-х рр. ХХ ст. Знаковою подією був вихід у Кракові 1991 р. збірки англomовних есеїв переважно польських авторів «Literary Galicia: from post-war to post-modern: a local guide to the global imagination» («Літературна Галичина: від пост-війни до пост-модерну: місцевий путівник глобальною уявою») [19]. Один із упорядників книжки В. Пацлавський аналізує два етапи становлення концепту Галичини в історії східноєвропейської культури. Творцями першого етапу були митці, котрі народилися в Галичині до падіння Австро-Угорської імперії; частина з них емігрувала. Другий етап представляли письменники, які залишилися жити на цій території, але вже в межах іншої держави і творчість яких головно відбувалася у міжвоєнний період. Для більшості з них характерним є переживання травми Першої світової війни та міфологізація довоєнної Галичини [19, с. 24–26]. Для подальшої розбудови концепту цього простору важливе використання інших форм пам'яті – щоденників, спогадів, листів тощо, пов'язаних із культурною традицією згаданого простору. Дослідниця О. Галета вважає, що внаслідок двох етапів творення образу галицького простору він постає як складна просторова мережа природного ландшафту, сіл, містечок і міст, наділених різними культурними значеннями [4, с. 305]. Австрійський науковець А. Вольдан дає точніше визначення цього простору саме для літературознавства: «*Це комплекс уявлень, характерний передусім для літератури, текстів різними мовами та різних літературних жанрів*» [3, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні виокремлюють чотири дискурси літературної презентації концепту Галичини – український, польський, єврейський та австрійський. Наведемо приклади творів цих дискурсів: згадувана збірка есеїв «Літературна Галичина: від пост-війни до пост-модерну: місцевий путівник глобальною уявою» (як слушно зазначає О. Галета, центральним героєм цієї збірки є Краків); також німецькомовна антологія «Das reiche Land der armen Leute: literarische Wanderungen durch Galizien» («Багатий край, бідні люди: літературні мандрівки Галичиною»,

Відень, 2007) [15] за редакцією М. Поллака та К.М. Гаусса з передмовою упорядників під промовистою назвою «Реконструкція зруйнованого європейського ландшафту». Особливістю цієї антології є те, що до неї увійшли твори галицьких письменників різних національностей починаючи з 1796 і до 1924 рр., безпосередньо присвячені Галичині (серед них – і І. Франка).

Робота «Дослідження історії та культури євреїв Східної Галичини» за редакцією Е. Полоньски, що побачила світ українською мовою 2011 р. [11], висвітлює концепт Галичини з погляду єврейської культури. Як зазначають упорядники, це видання є збіркою і водночас вибіркою статей, які вийшли у журналі «Полін: дослідження польського єврейства» (праці 1999–2004 рр.) і стосуються безпосередньо історично-культурного життя Галичини кінця ХІХ – першої пол. ХХ ст., а також присвячені творчості деяких письменників чи поетів тогочасної Галичини.

Не можна оминати й оригінальної праці польських авторів М. Чуми та Л. Мазана «Австрійські погаденьки, або Галицька енциклопедія» (Краків, 1998 р.) [14]. У ній наведено 700 гасел, присвячених щоденному життю галичан кінця ХІХ – початку ХХ ст., переважно поляків і євреїв. Особливістю цього видання є спроба поєднати енциклопедичний і нараційний способи опису. Як наслідок, перед нами постає цілісний образ Галичини, щільно вмонтований у культурний простір тогочасної Східної Європи. Основний пласт матеріалів, як зазначала у відгуку на цю книжку В. Шимборська [18, с. 18], – це живі й архівні спогади сучасників, котрі пам'ятають світ, що поволі «відходить у минуле».

З українського боку спробою вичерпного дослідження концепту Галичини став проект видавництва часопису «І» «Галицький Усе-Світ». Його чотири тематичні номери зосереджені довкола презентації та широкого осмислення ідеї Галичини з погляду українців. Автори проекту обрали три ключові, на їхню думку, позиції, що найкраще символізують галицький концепт: «Genius loci. Львів – Leopoldis – Lwow – Lemberg» (№ 29, 2004 р.) [1], «Галичина – країна людей» (№ 35, 2004 р.) [6], «Галичина – країна міст» (№ 36, 2005 р.) [7] та «Галицький Усе-Світ» (№ 42, 2006 р.) [5].

Постановка завдання. Мета статті – простежити перетворення літературного образу Галичини на культурний концепт, яке відбувалося з кін. XVIII і до кін. XIX ст.

Виклад основного матеріалу. Культурно-літературний і мистецький концепт Галичини виникає не відразу. Його становлення охоплювало два етапи, пов'язані з досвідом і пам'яттю двох поколінь, народжених: 1) до Першої світової війни; 2) у міжвоєнний період. Аналізований концепт постає переважно як рефлексія на втрачене минуле внаслідок ревізії культурно-історичного досвіду народів, чия історія була закорінена у цей край. Спочатку в різноманітних текстах і мистецьких творах минулого він фігурує головно як система образів, метафор та аллюзій. Образи Галичини, зокрема літературні, відстежуємо в багатьох художніх і публіцистичних текстах від появи цього коронного краю на географічній карті й до наших днів. Дослідження концепту згаданої території, проте, вкрай ускладнене. Як слушно зазначає Р. Голик: *«Розуміння того, чим є Галичина, мінливе в історико-географічному, в художньо-літературному сенсі. Межі цього поняття то звужуються, то розширюються. Вони децю розмиті навіть на хронологічній сітці/лінії історичного процесу та виразно різняться в рецепції вихідців із різних етнокультурних спільнот, які населяли чи населяють цей край»* [8, с. 53].

Уперше образ Галичини та галицького пограниччя з'являється в німецькомовній літературі наприкінці XVIII ст., що було тісно пов'язано з тогочасними політичними подіями. Зрештою, й сама Галичина як політичний простір виникає внаслідок чергового поділу Речі Посполитої та штучного утворення на її колишніх східних землях, що увійшли до Австро-Угорщини 1772 р., австрійських коронних земель. *«Під час першого поділу Польщі Галичина, – зауважує австрійський дослідник А. Вольдан, – була ідеєю, народженою в головах віденських бюрократів, які шукали можливість легітимізувати цей акт політичного свавілля <...>. За допомогою низки заходів – політичних, адміністративних та ідеологічних – із двох первинно різних територій – руської та польської – створено єдиний, найбільший за площею в Австрійській імперії коронний край. Він проіснував майже 150 років, аж до розпаду Дунайської монархії у Першій світовій війні»* [3, с. 4].

Водночас залучення цих земель до австро-угорського простору, їх активна колонізація викликала посиленій інтерес до них із боку німецькомовного населення. Із кінця XVIII ст. на

цій території формується нова влада, що сприяє перебудові суспільних і культурних відносин. Такий процес зміни еліт, зумовлений припливом досі не знаного тут німецького елемента – бюрократів та урядників, військових, академіків, рільників-колоністів, – дослідник Ю. Прохасько називає *«модернізацією через бюрократизацію»* [12, с. 5]. Відбулося т. зв. культурне присвоєння території Галичини шляхом її докладних описів, нанесення на карту, подання в енциклопедіях і довідниках відповідних матеріалів тощо.

Сьогодні виокремлено три історичні етапи перетворення літературного образу Галичини на концепт *галицького літературного пограниччя* з огляду на тезу Ю. Прохаська про функціонування «галицької літератури» та трьох періодів її формування. Упродовж першого етапу (кінець XVIII – початок XIX ст.) відстежуємо перші враження німецьких колоністів від нових земель. Їх сприйняття, сформоване головно поза Галичиною, зумовило появу перших тогочасних стереотипів і кліше про цей край (цікаво, що вони «переживуть» літературний образ означених теренів).

Жанр, у якому вперше було започатковано відображення літературного образу Галичини, – це дорожні записи й епістолярії. Однією з перших літературних пам'яток, котра містить докладні описи тогочасного загального цивільно-географічного ландшафту Галичини, стали враження відомого австрійського урядника та мандрівника Франца Краттера *«Листи про сучасний стан Галичини: проблеми статистики і людознавства»* (1786 р.) (Briefe über den itzigen Zustand von Galizien) [17]. У них Галичина постає як *«дикий край варварів»*, що потребує негайного втручання *«цивілізованої Австрії»*. Така рецепція тодішніх галицьких земель німецьким урядовцем не є випадковою. На думку Ю. Прохаська, вона спричинена протистоянням колишнього, польського, і нового, німецького, дискурсів влади, адже до втрати галицьких теренів Польща однозначно позиціонувала себе як країна високої культури щодо автохтонної української. Проте «приплив» німецькомовної культури позбавив польську цього уявного верховного статусу. Цікавим аспектом такого протистояння стало т. зв. «змагання сарказмів», коли з одного і з іншого боку в літературі лунали нищівні аргументи з метою висміяти та дискредитувати суперника [12, с. 10].

Промовистим вважаємо також і той факт, що приблизно до середини XIX ст. образ Галичини активно розвивається власне у німецькомовній літературі, поступово набуваючи більш цілісного характеру. На думку Р. Голика, це явище поясню-

ється зовнішньою рецепцією Галичини особами, котрі були фактично відсторонені від соціокультурних процесів усередині самого краю [8, с. 56]. На противагу німецькомовній культурі, у тогочасній польсько- й українськомовній літературі образ галицького простору простежується лише епізодично, на рівні національного побуту. Практично відсутній образ Галичини й у єврейськомовній літературі, за винятком творчості В. Збарзького [10, с. 207–208].

Хронологічні межі другого періоду охоплюють середину XIX ст., коли відбувається процес інституалізації літератури, під час якого вона «входить» до місцевих університетів, театрів, часописів, щоденних урядових практик. Тоді з'являється безліч художніх творів німецькою мовою, написаних, однак, не німцями. Ці книги містять уже не враження новоприбулих німецьких колоністів, а багатий історико-культурний досвід місцевого населення. Реалії, описані в означених німецькомовних текстах, тісно закорінені в різні національні ідентичності. Образ Галичини починає співвідноситися з метафорою «дому», «своєї землі». І українці, в яких найперше відібрали владу в цьому краї, і поляки, що втратили її пізніше, навіть євреї, вже безліч століть позбавлені власної землі, починають розбудовувати концепт Галичини як «власного дому».

Водночас відбувається уявна стратифікація галицького простору, коли загалом Галичина офіційно вважається частиною австрійської держави, натомість кожна національна група закріплюється за певним локусом: українці – переважно за селами, частково містами та Львовом; євреї – головню за містами, містечками й частково селами; поляки – за містечками та містами, особливо Львовом. Як бачимо, у різних національних культурах починають розбудовуватися власні концепти Галичини, часто бажані для одних і суперечливі для інших. Найбільшим «каменем спотикання» у зіткненні таких різнонаціональних концептів одного простору виявився Львів. Усі чотири національності однаково претендували на це місто. І навіть не маючи реальної влади, українці та євреї, на відміну від німців і поляків, намагалися привласнити й долучити цей простір до національної традиції через різноманітну літературу з численними описами українського, єврейського, польського чи німецького Львова.

Отже, якщо на першому етапі формування образ Галичини в літературних текстах переважно включає лише географічно-побутові реалії, то вже упродовж наступного розширюється до багатокультурного краю з різними національ-

ними ідентичностями та культурними локусами. Паралельно відбувається поступовий перехід письменників від німецької мови до своєї національної; з'являються друком польсько- й українськомовні твори.

Формуванню саме такого багатонаціонального образу Галичини у середині та другій пол. XIX ст. особливо сприяло поширення реалістичного стилю в мистецтві, зокрема у творчості О. Фредра й І. Франка, які за зразком «Людської комедії» О. де Бальзака намагалися змалювати якомога ширшу картину культурного простору рідної землі. Наслідуючи епічний розмах французького класика, І. Франко майстерно описує тодішнє галицьке суспільство. Так на тлі реальної географії увиразнюється культурний образ галицького простору, презентований різними національними та соціальними типами.

Художню спадщину І. Франка можемо назвати найбільш плідною в цьому плані. У центрі своїх нарисів про Галичину письменник поміщає новий тип української людності – рутенця, з'ясовуючи його специфічні характеристики: «*Галицькі рутенці <...>*, – пише І. Франко, – *се не є жодна етнографічна назва, ані історична, се чисто технічна назва. Вона обіймає собою збір певних характеристичних прикмет і як така являється властиво загальнопсихологічним терміном*» [13, с. 43–44].

Власне І. Франко і започаткував перетворення образу Галичини на концепт *галицького літературного пограниччя*. Він першим сприйняв простір галицького краю як сукупність певних ідей, притаманних національному характеру кожного окремого народу. Наголошуючи на тому, що його літературні типажі – винятково русини, письменник таким чином підкреслив багатонаціональну, складну й подекуди неоднозначну соціально-культурну структуру галицького простору. Водночас з'являється й усвідомлення неоднорідності концепту власне Галичини, оскільки він є витвором різнонаціональної уяви та різнонаціональних соціокультурних практик.

Отже, саме на другому етапі відстежуємо поступове перетворення художнього образу Галичини на концепт *галицького літературного пограниччя*. Власне тоді візуалізовані в літературі картини, зумовлені емоційним сприйняттям дійсності, набувають ідейності та глибокого символічного змісту. Простір перестає визначатися виключно історико-географічними реаліями та поступово антропологізується.

Третій період становлення концепту *галицького літературного пограниччя* охоплює кінець

XIX – початок XX ст. Особливістю цього етапу є зміна принципів художньої практики, перехід від естетики реалізму й натуралізму до модернізму. Домінантою нової філософсько-мистецької парадигми постає індивідуалізація художнього досвіду (зміна типу нарації – від першої особи, зосередженість на особистому сприйнятті світу та власному досвіді освоєння його культурного простору). Змінюються також статус і роль мови в художній практиці. Якщо досі однією з найзатребуваніших функцій першої була гносеологічна, тобто можливість пізнання світу, то вже в період модернізму провідною стає ідентифікаційна функція, яка, з одного боку, визначає об'єкт, з іншого – вирізняє його. Натомість один із засадничих принципів літературного модернізму – фрагментація досвіду через фрагментацію часу та простору – призводить до того, що досі цілісний образ Галичини «розпадається» на цілу мозаїку індивідуальних образів, представлених у різних письменників різних національностей.

На цьому етапі, ускладненому катаклізмами Першої світової війни та першою хвилею еміграції, літературний концепт Галичини у творчості письменників різних національностей того краю набуває виразної метафоричності: «*рідний дім*» (М. Яцків), «*утрачена земля*» (Б. Шульц), «*протір болу*» (О. Турянський), «*золотий сполин*» (Й. Рот) тощо. Така символіка тісно пов'язана з подальшою долею народів, що населяли Галичину на зламі XIX – XX ст., з їхніми тогочасними складними культурними та соціальними відносинами.

Перша світова війна, унаслідок якої зникає з карти Австрійський коронний край, стала поштовхом до активного перетворення літературного образу Галичини на її літературний концепт. З'являється, властиво, те перше покоління письменників, народжених у довоєнному галицькому просторі, об'єднаних спільним історичним досвідом, яке у своїй творчості, згідно з В. Пацлавським, кристалізувало концепт *галицького літературного пограниччя*. Ці митці не лише описували життя окремого народу в історико-соціальному

вимірі, а й зосередилися на окремій людині, котра опинилася на межі культурного пограниччя.

Для багатьох дослідників феномену культурного покоління важливістю його історичного досвіду є навіть більшою, ніж зміна філософсько-мистецької парадигми, оскільки він (досвід) ґрунтується на суто індивідуальних, психологічних процесах, часто травмах, об'єднуючи людей спільною пам'яттю, а ось зміна певної філософсько-мистецької парадигми, хоч і перформативує загальну свідомість, проте не має такого об'єднавчого потенціалу. «*Великий духовний шок <...> роки юності стає спільним надбанням молодих*, – твердить польський дослідник К. Вика, – *системою збуджень / стимулів, на яку молодь реагує найбільш яскраво. Власне це й відрізняє юних від тих, які (через різницю у віці) не пережили шок такою ж мірою і для яких він не став вирішальним*» [20, с. 50]. Прикметно, що, за Л. Демською-Будзуляк, культура спроможна докорінно змінити життя насамперед молодій людині, котра ще здатна реагувати на загальні історичні катаклізми та культурні впливи [9, с. 298].

Релевантним чинником формування культурного покоління вважають травматичний досвід, який зазвичай відображається в мові та літературі. Його, як наслідок культурно-історичного шоку, більш чутливо переживає власне молодь.

Висновки. Отже, констатуємо, що літературне пограниччя поступово стає необхідним складником ширшого концепту культурної Галичини, оскільки сформоване внаслідок саме художньої презентації. Майже відсутнє і практично не осмислене на соціокультурному рівні, воно, по-перше, головню існує в межах культурної уяви письменників та інтелектуалів кожної національності, представленої у галицькому просторі; по-друге, стає джерелом індивідуального досвіду письменника й ідейною засадою його творчості; по-третє, розгортається в цілий художній світ і водночас «виходить» за його межі, набуваючи власних, незалежних від авторської інтенції, ідентичності та просторово-культурного виміру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Genius loci. Львів – Leopoldis – Lwow – Lemberg. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. № 29. 412 с.
2. Возняк Т. Феномен галицької ідентичності. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. № 36. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36-1texts/vozniak.htm>.
3. Вольдан А. Передмова. *Була собі Галичина* / упоряд. А. Вольдан, А. Паславська, Ю. Прохасько, Т. Фоґель. Львів : Класика, 2012. 448 с.
4. Галета О. Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття. Київ : Смолоскип, 2015. 640 с.
5. Галицький Усе-Світ. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2006. № 42. 513 с.

6. Галичина – країна людей. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2004. № 35. 365 с.
7. Галичина – країна міст. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2005. № 36. 513 с.
8. Голик Р. Anima Galiciana і/чи Fata Morgana : реальна й віртуальна Галичина в літературі та ментальності. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологічна»*. 2014. Вип. 60. Ч. 1. С. 53–61.
9. Демська-Будзуляк Л. Українські літературознавці 1910–1920-х років як генераційний феномен. *Постколоніалізм. Генерації. Культура* / за ред. Т. Гундорової, А. Матусяк. Київ : LAURUS, 2014. С. 294–301.
10. Кохльбауер-Фріц Г. Ідиш як вираз єврейської культурної ідентичності на Галичині та у Відні. *Полін. Дослідження історії та культури євреїв Східної Європи* / за ред. Е. Полонськи. Київ : Дух і літера, 2011. 410 с.
11. Полін. Дослідження історії та культури євреїв Східної Європи / за ред. Е. Полонськи. Київ : Дух і літера, 2011. 410 с.
12. Прохасько Ю. Можлива історія «галицької літератури». *Історія літератури*. Київ – Львів : Смолоскип – Літопис, 2010. С. 1–18.
13. Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2006. № 42. С. 36–71.
14. Czuma M., Mazan L. Austriackie gadanie, czyli Encyklopedia Galicyjska. Kraków : Ofic. Wyd. Anabasis, 1998. 597 s.
15. Gauss K.-M., Pollack M. Das reiche Land der armen Leute: literarische Wanderungen durch Galizien. Klagenfurt : Wieser Verlag, 2007. 301 S.
16. Berg A. de „Nach Galizien“: Entwicklung der Reiseliteratur am Beispiel der deutschsprachigen Reiseberichte vom 18. bis zum 21. Jahrhundert. Frankfurt / Main : Peter Lang, 2010. 203 S.
17. Kratter F. Briefe über den itzigen Zustand von Galizien. Leipzig, 1786. 276 S.
18. Szymborska W. Galicja i Lodomeria. Czuma M., Mazan L. *Austriackie gadanie, czyli Encyklopedia Galicyjska*. Kraków : Ofic. Wyd. Anabasis. Gazeta Wyborcza 2. 1998. № 90. S. 18.
19. Literary Galicia: from post-war to post-modern: a local guide to the global imagination / ed. by A. Michajłow, W. Paclawski ; transl. by R. Śliwińska, R. Czarny and T. Bieroń. Kraków : Oficyna Literacka, 1991. 190 s.
20. Wyka K. Pokolenia literackie. Kraków, 1977. 315 s.